

СПОРНОТО
ЗАВРЪЩАНЕ
НА БИЗОНИТЕ
В ПЕРЕРИЯТА

РИБНИЯТ
БУНКЕР: ЦЕННА
И ПЛАШЕЩА
КОЛЕКЦИЯ

NATIONAL GEOGRAPHIC БЪЛГАРИЯ

Кое е
КРАСИВО
и кое е
ГРОЗНО?

КРИТЕРИТЕ СТАВАТ
ВСЕ ПО-ТОЛЕРАНТНИ

WWW.NATIONALGEOGRAPHIC.BG

ISSN 1312-6571

5,49 лв.

9 771312 657558

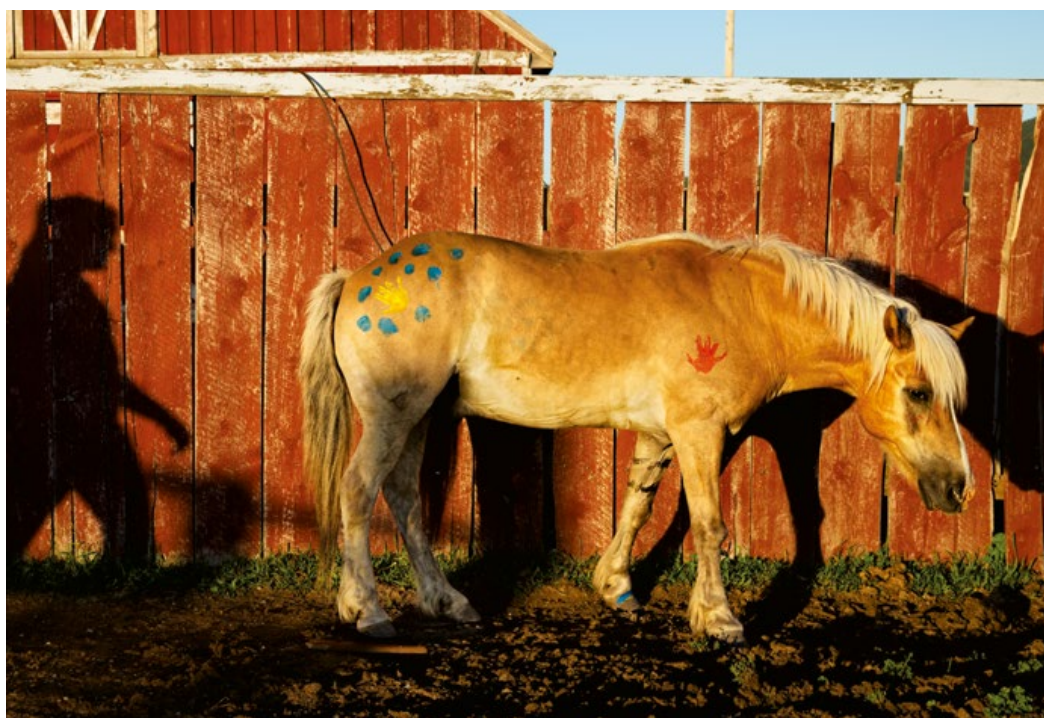
02 >

СЪДЪРЖАНИЕ

На корицата:

Някогашната еднотипна Барби е изчезнала, заменена от множество, което може да бъде оценено от повече групи потребители.

СНИМКА: ХАНА РЕЙЕС МОРАЛЕС

СТАТИИ

Преосмисляне на красотата

Във всяка страна и култура жените се възприемат и съдят, печелят или губят предимства въз основа на външния си вид. Днес тълкуването на понятието „красота“ е все по-малко въпрос за естетика и все повече въпрос за самосъзнание, лична самоувереност и индивидуалност.

ЕСЕ: РОБИН ГИВАН
СНИМКИ: ХЕНА РЕЙЕС МОРАЛЕС
..... стр. 22

Разделената прерия

Амбициозен план да бъде върнато дивото великолепие на тревистите равнини в Монтана се сблъсква с ожесточена съпротива и поражда конфликт. Много местни собственици на имоти възприемат завръщането на бизоните като заплаха за своето бъдеще и 150-годишните каубойски традиции.

ТЕКСТ: ХАНА НОРДХАУС
СНИМКИ: ЕЙМИ ТЕНЗИНГ
..... стр. 44

Пожертвани

Преди повече от 500 години в днешно Перу един дребен народ умъртвил стотици деца. Защо?

ТЕКСТ: КРИСТИН РОМЕЙ
СНИМКИ: РОБЪРТ КЛАРК
..... стр. 66

Прозорец към миналото

Колекция от водни животни разкрива разрухата, която причинява на света около нас.

ТЕКСТ: РИЧАРД КОНИФ
СНИМКИ: КРЕЙГ КЪТАЪР
..... стр. 88

Силата на
социалните
медии и
икономиката на
модата
подпомагат
раждането на
широкоскроена
култура,
отдаваща почит
на красотата на
всяка жена.

ЕСЕ:
**РОБИН
ГИВАН**

СНИМКИ:
**ХЕНА РЕЙЕС
МОРАЛЕС**

Преосмисляне на красотата

Халима Аген разби бариерите, когато се появи с хиджаб на корицата на британския „Vogue“ и в изданието за бански костюми на „Спортс Илъстрийтуд“ през 2019 г. Тук я гримират на Седмицата на скромната мода в Истанбул, Турция, която отдава дължимото на една различна страна на модата. Родена в Кения като сомалийска бежанка, Аген емигрирала в САЩ и била първата участничка в конкурса за Мис Минесота в САЩ, която носела хиджаб и буркини.

С

СУДАНСКИЯТ МОДЕЛ Алек Уек се появила на корицата на американското издание на сп. „Ел“ в ноемврийския брой от 1997 г. Това била, както често се случва в бизнеса с красотата, глобална продукция.

Уек, с нейната кадифена абаносова кожа и прическа с леко загатнат афро стил, била поставена пред чист, бял екран. Семплият ѝ бял блейзър на Джорджо Армани почти се губел на този фон. Присъствието на Уек обаче било осезателно.

Била застанала под ъгъл, но гледала директно в камерата с приятна усмивка, разлята по лицето ѝ, която не се дефинирала толкова от равнините и ъглите, колкото от сладките, широки, типично африкански извивки. Уек била всичко, което традиционните момичета от корицата не били.

Повече от 20 години след като тя излязла на корицата на „Ел“ (вж. стр. 31), определението за красота продължава да се разширява, отваряйки пространство за цветнокожи жени, за пълни жени, за жени с витилиго, за плешиви жени, за жени с посивели коси и бръчки. Движим се към култура на широкоокроената красота. Такава, в която всеки е добре дошъл. Всеки е красив. Идеализираната версия на всеки може да се види на страниците на списанията или по подиумите в Париж.

Станали сме по-благосклонни, защото хората са го изисквали, протестирали са за това и са използвали влиятелната трибуна на социалните медии, за да засрамят пазителите

Билборгове на Тайм Скуеър в Ню Йорк бомбардират минувачите с широка гама от реклами за красота. Рекламните кампании #ShowUs на Dove и Fenty на Руана отразяват усилията да се привлече по-разнообразна публика към продуктите за красота – и да се придобие сериозен дял от пазара.

на стандартите за красота и да ги накарат да отворят вратите по-широко.

Уек била нова представа за красотата – тази добродетел, винаги прикачена към жените. Тя отдавна е мярка за социалната им стойност, както и инструмент за използването и манипулирането им. Във времената, когато бъдещето на една жена зависело от това да сключи добър брак, било прието да се казва, че една жена не би трябвало да оставя красотата ѝ да отиде напразно.

Красотата, разбира се, е културно определена. Нещо, от което една общност се възхищава, може да остави други хора безразлични и дори да ги отблъсне. Това, което за един индивид е неустойимо, кара

друг да свие рамене. Красотата е индивидуална. Но също така е и универсална. Има глобални красавици – тези, които представляват стандартът.

Поколения наред красотата изисквала стройна фигура с щедър бюст и тънка талия. Челюстта трябвало да е добре очертана, скулите – високи и изпъкнали. Носът – прав. Косата трябвало да бъде дълга, гъста и свободно спусната, за предпочитане – златисторуса. Симетрията била желателна. Младостта също, дори не е нужно да го споменаваме.

Това бил стандартът още в зората на женските списания, когато законите на красотата били установени и тя била

жени притежавали някаква характеристика, която ги карала да изпъкват. Много жени можело да бъдат описани като привлекателни. „Хубава“ било друго ниво.

Но красива! Красива било определение, запазено за специални случаи, за късметлиите от генетичната лотария. Красотата можела да бъде дори бreme, защото стряскала хората.

Напредъкът на пластичната хирургия, персонализираният и ефективен хранителен режим, процъфтяването на фитнес индустрията и стягащото бельо са обединили сили, за да ни накарат да изглеждаме по-добре – и да се доближим още малко до това да изглеждаме изключително. Терапевти, блогъри и добронамерени приятели са надигнали глас в хор от мантри за телесен

С до XS. Тялото на модел от висшата мода бе слабо, с тесен таз и на практика плосък бюст. После обаче Миуча Прада, която бе пионер в промотирането на почти хомогенните колони от бледи, бели, слаби модели, внезапно прегърна формата на пясъчен часовник. След това пълничкият модел Ашли Грейм се появи на корицата на броя за бански костюми на „Спортс Илъстрейтид“ от 2016 г., а през 2019 г. Халима Аден стана първият модел с хиджаб в същото списание и изведнъж всички започнаха да говорят за скромност, красота и по-налетни фигури... и напредъкът е зашеметяващ.

През последното десетилетие красотата решително напредна в територия, която някога е била наричана нишова. Определения като „небинарен“ и „трансжендър“

1997 г., „Ел“
Алек Уек

2016 г., „Спортс
Илъстрейтид“
Ашли Грейм

2019 г., британският „Вог“
Витория Чирети, Халима
Аден, Агум Акеч, Фарета
Рагич, Палома Елсесер

Да видуш и да те видят

Списанията за мода и красотата представят образец за подражание, често задавайки стандартите за красотата за жените от най-различни култури. Те служат и като огромни реклами за индустриите, зависещи от продажбата на тези идеали на проявяващите интерес консуматори.

позитивизъм: „Давай, момиче, ти си!“ Те не се товарят с изговарянето на неприятни истини и с това да ни помогнат да се превърнем в по-добри версии на себе си. Ролята им е да ни казват, че сме перфектни точно каквито сме.

А глобализацията на всичко означава, че някъде там има публика, която ще ви оцени.

Всички ние сме красиви.

В НЮ ЙОРК, ЛОНДОН, Милано и Париж – традиционните световни модни столици – кодексът на красотата се промени по-драматично през последните 10 години, отколкото през предходните 100. Въпреки бунтовната репутация на модата изменението бяха бавни. Революциите се измерваха в сантиметри.

През годините ту се харесваше ъгловатият силует, ту закръгленият. Средният размер дрехи за модел на подиума, представителен за идеалите на дизайнерите, се сви от

са част от преобладаващата насока в дефиницията на красотата. Докато правата на ЛГБТК индивидите биват узаконявани от съдилищата, присъщата им естетика също се абсорбира от свързания с красотата дебат. Трансжендър модели дефилират по ревютата и се появяват в рекламни кампании.

Катализаторът на нашето променено разбиране за красотата беше рядката комбинация от технологии, икономика и поколение от потребители с изострена естетична грамотност.

Под технологии се имат предвид социалните медии и по-конкретно „Инстаграм“. Основният икономически фактор е безмилостното съревнование за пазарен дял и нуждата на индивидуалните компании да увеличават публиката си от потенциални клиенти за продукти, вариращи от дизайнерски рокли до червила. Трудно е за вярване, но през 90-те години на ХХ в. идеята фотограф да пускат онлайн снимки от

Агиса Стийл позира по време на фотосесия в Лос Анджелис за агенцията *Slay Model Management*, която представя трансжендър модели. През 2019 г. тези модели се появиха по подиумите 91 пъти в глобален мащаб, което е рекорд досега. Брандове като *CoverGirl* все по-често избират трансжендър модели, поставяйки ги във фокуса на вниманието.

подиумите била скандална. Дизайнерите живеели в професионален ужас от това цялата им колекция да не бъде публикувана онлайн, страхувайки се, че това ще доведе до убийствени за бизнеса имитации. И докато имитациите и фалшификатите продължават да отчайват дизайнерите, истинската революция, породена от интернет, била, че консуматорите можели да видят почти в реално време естетиката на модната индустрия в цялата ѝ широта.

В миналото подготовката за ревютата била вътрешна работа. Не била предвидена за обществена консумация и всички в публиката разбирали, че идеите от подиума не са предвидени за буквално възприемане; били слепи по отношение на културната уместност и расовите стереотипи или пък с готовност ги пренебрегвали.

Но все по-разнообразната класа от богати потребители, по-експанзивната мрежа за продажби на дребно и новият медиен пейзаж принудиха модната индустрия да държи по-строг отчет как представя красотата. Днес фирмите за облекло и козметика внимават да вземат предвид растящия брой потребители на луксозни стоки в страни като Индия и Китай, използвайки повече азиатски модели.

СОЦИАЛНИТЕ МЕДИИ усилиха гласовете на малцинствата, така че призивите им да бъдат представени не могат повече да се игнорират. А увеличаването на броя на дигиталните публикации и блогове означава, че всеки пазар е станал по-гъвкав по отношение на езика на естетиката. Появила се е цяла нова категория хора,

Хеджин Юн се поглага на операция на клепачите в естетичната клиника „Хюндай“ в Сеул. Процедурата прави очите да изглеждат по-големи. Южна Корея е една от страните с най-голям брой пластични операции в света; всяка трета жена на възраст от 19 до 29 си е правила пластична операция.

задаващи тенденциите: инфлуенсърите. Те са млади, независими и обсебени от блясъка на модата. А модните инфлуенсъри не приемат извинения, снизходителност или покровителствени молби да са търпеливи, защото наистина промяната настъпва.

Съвременните стандарти за красота на Запад винаги са се коренили в стройната фигура. Но с нарастването на процента на затлъстяване разстоянието между реалността и фантазията нарасна. Хората спряха да проявяват търпимост към фантазия, която вече не изглежда дори и бегло достижима.

Дебелите блогъри предупредиха критиците да спрат да им повтарят да отслабнат и да престанат да им подсказват начини да замаскират тялото си. Те бяха напълно доволни от телата си. Искаха мода, която е сътворена в техния размер. Те всъщност

не настояваха да бъдат наричани красиви. Изискваха достъп до стила, защото вярваха, че го заслужават. По този начин красотата и самоуважението се свързаха неразривно.

Да се предостави на пълните жени по-голям достъп беше смислено в икономическо отношение. Придържайки се към традиционните стандарти за красота, модната индустрия просто беше оставяла да се въргалат пари на масата. Дизайнери като Крисчън Сириано направиха обществен въпрос от предоставянето на възможности за по-едрите клиентки и по тази причина бяха приветствани като капиталистически герои. Сега е сравнително обичайно дори и за най-ексклузивните модни марки да включват пълни модели в ревиютата си.

Но този нов начин на мислене не се свежда само до продажбата на повече рокли. Ако причините бяха само икономически, дизайнерите отдавна щяха да са разширили предлаганата номерация, защото винаги е имало по-едри жени, които са имали възможностите и желанието да прегърнат модата. Голямото просто не се считаше за красиво.

Настроенията се променят. Но модният свят продължава да се чувства некомфортно по отношение на пълните жени – колкото и богати и известни да са те. Колкото и красиво да е лицето им. Издигането им до статут на икона е сложно психологично препятствие пред арбитрите на красотата. Те се нуждаят от стройния устрем на своите символи на красотата. Нуждаят се от дълги линии и остри ъгли.

Но вместо да работят във вакуум, днес те работят в нова медийна среда. Обикновените хора забелязват дали дизайнерите са подбрали разнообразни модели и ако не са, критиците могат да дадат воля на гнева си в социалните медии и разярена армия от съмишленици да се надигне и да настоява за промяна. Чрез дигиталните медии е по-лесно историите за мършави и анорексични модели да достигнат до обществото и сега то има начин да накара модната индустрия да се засрами и да спре да наема тези слаби като скелети жени. Уебсайтът *Fashion Spot* се превърна в страж на разнообразието, редовно публикувайки доклади за демографските нередности по подиумите. Колко са цветнокожите модели? Колко са закръглените модели? Колко от тях са трансджендър?

ПОСЛЕДНИТЕ ДИВИ МЕСТА

Текст: ХАНА НОРДХАУС

Снимки: ЕЙМИ ТЕНЗИНГ

РАЗДЕЛЕНАТА

АМБИЦИОЗЕН ПЛАН ДА БЪДЕ ВЪРНАТО ДИВОТО ВЕЛИКОЛЕПИЕ НА
ТРЕВИСТИТЕ РАВНИНИ В ЦЕНТРАЛНА МОНТАНА СЕ СБЛЪСКВА С
ОЖЕСТОЧЕНАТА СЪПРОТИВА НА НАСТОЯЩЕТО

ПРЕРИЯ

ПОСЛЕДНИТЕ ДИВИ МЕСТА

Американският прериен резерват е партньор на инициативата на Националното географско дружество „Последните диви места“.

Подскачаме с пикапа по изровения кален път нагоре по едно възвишение, откъдето се вижда извивката на Земята.

Равнините сияят в изумрудено през мократа пролет и се стелят към далечните хълмове. Край потока под нас пасе стадо бизони. Това са първични създания, брадати и огромни, а зимната им козина пада на ивици.

В дните преди конете и пушките индианците от равнините преследвали бизоните и ги карали да се хвърлят към смъртта от тази стръмна урва. Бившият гледач в зоопарк Деймиън Остин протяга ръка към вълнистата шир на прерията. „Само си представи как ей там търчат мечки гризли“ – казва той.

Остин наглежда стадото бизони, което пасе под нас, и имотите, в които обикалят. Работи за Американския прериен резерват (АПР) – природозащитна организация, която цели да създаде голяма защитена

Млади членове на рода си почиват в ранчото „Блу Хевън“ на Лиз и Тоби Уърк. Семейство Уърк, които принадлежат към племето ааниих, си сътрудничат с АПР, но също така споделят опасенията на своите съседи относно изкупуването на имоти от резервата. Тоби Уърк казва: „От собствен опит знаем какво е да те прогонят от земята ти и да те унищожат“.

територия в централна Монтана и да я насели с дивите животни от отминали епохи. Представете си равнините, както са изглеждали през 1805 г., когато изследователят Мериуедър Люис се покачил на върха на подобно възвишение малко по на изток от тук. „Цялото лице на земята беше покрито със стада бизони, уапители и антилопи“ – записал той в дневника си.

После за възмутително кратко време животните изчезнали. Според изчисленията на историците имало десетки милиони бизони, когато Люис и неговият спътник и изследовател Уилям Кларк прекосили северните равнини; към средата на 80-те години на XIX в. били останали под хиляда. Други прерийни създания – мечките гризли, елените уапители, вилорогите антилопи, дебелорогите овни, вълците, прерийните

лисици и чернокраките порове – изчезнали по подобен начин с напредването на заселниците на запад. Мигрантите изстребили дивите животни за пари или за удоволствие, издигнали огради и прокарали пътища, които разкъсали местообитанията им, докарали добитък, който се домогвал до същата паша и донесъл болести, и разорали прерията с плуговете си, за да я обработват. Веднъж съсипана, за възстановяването ѝ са нужни десетилетия или дори векове.

Тук обаче, по западния край на прерията, където климатът не прощава, а възходите и краховете на селското стопанство са също толкова жестоки, съществуват до голяма степен неразработени участъци от прерията. През 2000 г. група природозащитници определили района като жизненоважен за

Фермите или са големи, или ги няма. В този контекст заделената за природозащитни цели земя е територия, върху която семействата с ферми не могат да се разраснат. „Притеснява ме повече от водата, вятъра, сушата, цените“ – казва собственикът Крейг Френч, чието семейство участва в анти-АПР движението в окръг Филипс.

Сутринта е облачна и Френч е застанал напред пасище непосредствено на север от АПР, където родителите му, Бил и Корки Френч, са свикали четири поколения от семейството и съседите си, за да дамгосат телетата. Техните предци се заселили в района преди повече от век; двойката пасе над хиляда глави едър рогат добитък на 24 000 ха държавна и частна земя.

Тук дамгосването е хаотично и колективно дело, като семействата пътуват от ранчо на ранчо, за да си помагат взаимно. Събират

пика от близо 10 000 души през 1920 г. Подобен упадък се наблюдава и в други съседни окръзи – днес АПР се е разпрострирал в шест. Все повече имоти се купуват от богати собственици, които не са от щата. Понастоящем средната възраст на главния управител на ранчо или ферма е 58 години. Става дума за демографска спирала, от която се бои селска Америка: по-малко деца в училище, по-малко трактори, балировачки, редови жътварки, набивачи на колове, коли, пикапи, камиони, ремаркета и гуми, закупени от местни търговци. Разбира се, АПР също купува подобни неща: „Докарали сме повече семейства да работят за нас, отколкото са се изселили, защото са ни продали имота си“ – казва Бети Холдър, старши мениджър по придобиването на земя в АПР.

Само че антипатията е и културна. Седалището на организацията с около 50

„ПОПУЛАЦИИТЕ НА ДИВИТЕ ЖИВОТНИ

БИВАТ ОГРАНИЧАВАНИ НЕ ОТ ТОВА КОЛКО МОГАТ ДА ПОНЕСАТ МЕСТООБИТАНИЯТА, А ОТ ТОВА КОЛКО МОГАТ ДА ПОНЕСАТ ХОРАТА.“

ДАНИЪЛ КИНКА, ЕКСПЕРТ ПО ВЪЗСТАНОВИТЕЛНА ЕКОЛОГИЯ

се, докато конниците вкарат добитъка в ограждението. После се захващат за работа – разделят животните, връзват ги и ги теглят, събарят ги на земята и ги дамгосват, ваксинират ги и ги кастрират, докато телетата възмутено мучат и въртят очи. Свързваме тази част от света с обръгналия индивидуализъм, но дамгосването е забележително колективен ритуал – доброволна размяна на време и труд.

„Невинаги сме на едно мнение с всички съседни – казва Кони, съпругата на Крейг, – но винаги си помагаме.“

Тези добросъседски отношения обаче не се отнасят за АПР, който закупил първия си имот през 2004 г. непосредствено на юг от тук. Оттогава насам семейство Френч на два пъти се включвали в откупуването на стопанства, към които АПР проявявал интерес. „Съседът иска да ти помогне, не да те изкупи“ – казва Бил Френч.

Тази съпротива се основава на реални опасения за бъдещето. Окръг Филипс е загубил над половината си население след

служители е в модерното колежанско градче Боузман, на четири часа с кола от най-близкия имот на АПР. Повечето големи дарители на АПР идват от още по-далеч – Силициевата долина, Ню Йорк, Германия. Някои долитат с хеликоптер, за да преносуват в луксозните юрти на АПР. „Разни надувки от Източното крайбрежие идват и ни обясняват как да живеем“ – казва Латрей.

Учените говорят за „капацитет на екологично натоварване“ на ландшафта: местообитания, растителна храна, плячка и други фактори, които определят колко диви животни може да изхрани земята. Но за амбициозните природозащитни проекти „капацитетът на социално натоварване“ – търпимостта на населението спрямо промените – също е ограничаващ фактор.

„Популациите на дивите животни биват ограничавани не толкова от това колко могат да понесат местообитанията, а от това колко могат да понесат хората“ – казва Даниъл Кинка, експерт по възстановителна екология към АПР.

Местните обичат да се събират в „Закусвалнята на Пип“ в Сако, градче в окръг Филипс, където АПР закупи първия си имот през 2004 г. Окръгът е загубил наг половината си население от пика на фермерския бум преди век. Съседите на АПР се боят, че практиката на резервата да купува действащи имоти ще ускори демографския срив на района.

Организацията винаги се е опитвала да установи връзка със съседите, като имотите ѝ са достъпни за лов, къмпингуване, преходи и риболов. Само че пред лицето на неумолимата опозиция е направила някои корекции. „Крайната цел продължава да бъде резерват за диви животни с площ 5000 кв. мили [13 000 кв.км] – казва Алисън Фокс, изпълнителен директор на АПР от 2018 г. – Как обаче ще я постигнем – наистина сме отворени за нови и новаторски идеи.“

Една от тези идеи е програмата „Диво небе“ на АПР, която плаща на собствениците на стопанства да възприемат благотворни за околната среда и хищниците практики – например да монтират специални огради за дивите животни и да не премахват колониците от прерийни кученца, така че да се

получат „меки граници“, позволяващи на дивите животни да се завърнат необезпокоявани в историческите си местообитания. От 2014 г. насам програмата „Диво небе“ е платила над 230 000 долара под формата на стимули за неколцина местни собственици, сред тях и Ланс Джонсън, чийто добитък също пасе на един от имотите на АПР. Скарал се е с някои от съседите си, защото си сътрудничи с природозащитната организация, но е благодарен за помощта. „Според мен имат идея и наистина благородна цел за бъдещето“ – казва той.

Освен това АПР е построил на имотите си нови къмпинги и мрежа от хижи, дарявал е говеждо и бизонско месо на местните индиански общности и хранителни банки, осигурявал е безплатен лов на бизони за местни

кампании за набиране на средства и е организирал конференцията „Живот с дивите животни“ (спонсорирана от Националното географско дружество) за собствениците на околните имоти, които се притесняват от появата на повече хищници в прерията.

„Трябва да дадем глас и на саламандрите, дъждосвириците и бизоните“ – казва художникът и пенсиониран учител Клинт Лумис, който е градски съветник в Люистаун.

БЕЗ СЪМНЕНИЕ възстановяването на бизоните е сред най-противоречивите аспекти в идеята на АПР. Бизоните обаче заемат централно място в нея: учените ги разглеждат като „инженери на екосистемата“, които могат да поправят повечето щети (от екологична

гледна точка) в равнините. Бизоните пасат избирателно на големи разстояния, като се придвижват бързо и създават мозайка от хетерогенни местообитания, поддържащи стотици видове местни растения, насекоми, птици и дребни бозайници. Търкалят се, за да се отърсят от хапещи насекоми или да си сменят козината, и така създават влажни вдлъбнатини в тревата, където някои видове процъфтяват. Техните изпращания разнасят хранителни вещества из пейзажа.

След като в някои от имотите на АПР бъдат вкарани бизони, служителите и доброволци се заемат да премахнат оградите, останали от отглеждането на добитък – това възстановява свързаността на пейзажа и той отново става малко по-див.

Първата партия бизони на АПР пристигнала през 2005 г. от едно стадо в Южна Дакота. През 2011 г. ДНК тест установил, че бизоните са носители на гени от кръстосване с говеда преди много години, и АПР внесъл нова, по-чиста в генетично отношение партия от Канада. Това било важно за мениджърите на резервата, тъй като бизоните издържат по-добре от говедата на екстремен студ и защото АПР искал да сведе до минимум човешката намеса и да съхрани дивата природа на животните. „Нашата цел – казва Остин – е най-голямото и най-разнообразно в генетично отношение стадо бизони в Северна Америка.“

Но именно тази дивост притеснява собствениците на стопанства. Бизоните са големи и непредсказуеми и удържането им може да бъде проблемно. През 2011 г. цялото стадо на АПР – по това време 240 животни – избягало, когато замръзнала пряспа съборила ограда; подгонили ги обратно с хеликоптер. По-често се измъкват отделни мъжкар и в резервата има мобилен екип от трима души, които се грижат за оградите – казва Остин.

Друго притеснение на местните собственици относно бизоните е болестта бруцелоза, която предизвиква помятане и стерилитет при добитъка и може да се прехвърли и на хора. Бизоните на АПР са изследвани и ваксинирани срещу болестта, която е регистрирана при диви бизони и уапипи по запад в Националния парк „Йелоустоун“, но не и на земята на АПР. Въпреки това скотовъдците

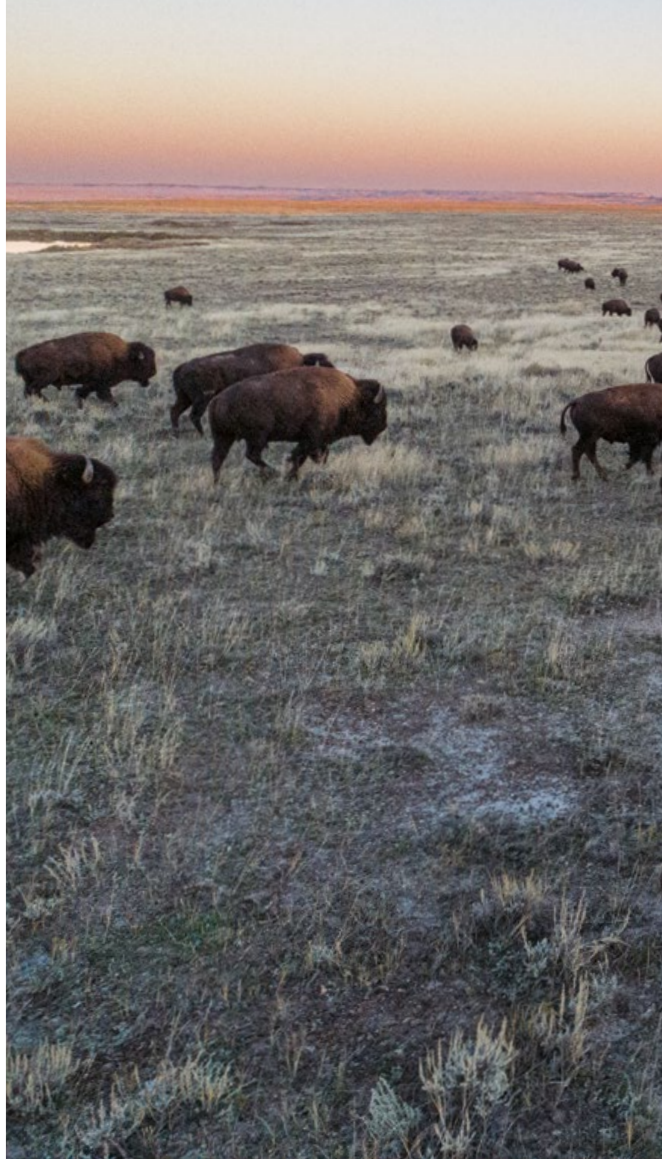
се боят, че бизоните от АПР могат да предадат болестта на техните стада.

Подобни страхове невинаги се основават на конкретни данни. Но истината е, че не разполагаме с много факти. Част от мисията на АПР е да изследва последствията от възстановяването на бизоните върху екосистемата. Колко далеч трябва да скитат бизоните, за да изпълнят екологичната си роля? Пасищата на АПР варират от 2400 до 11 000 ха. Това достатъчно ли е? Онези 1,3 млн. ха дали ще стигнат? Колко бизони са нужни? Колко вече са твърде много? Колко време ще отнеме?

За да си отговори на тези въпроси, АПР си партнира със Смитсъновия институт и Националното географско дружество, които финансират проучвания в резервата. За да следят движението на бизоните и как пасат, учените са им сложили радионашияници. За да измерят екологичните ползи, те отчитат състоянието на растителността, бозайниците и птиците преди и след въвеждането на бизоните. „Не знаем дали е постъпателно, или има някаква преломна точка – казва конзервационният еколог Анди Бойс от Смитсъновия институт. – Може би ще минат 30 или 40 години“ – добавя той, – преди да вникнем в дълготрайните последствия от възстановяването на бизоните в района.

Междувременно завръщането на бизоните в прерията на Монтана има по-възбуждащи, макар и не толкова измерими последствия. Джордж Хорс Капчър-мл. се е изправил на едно възвишение над ширналата се прерия. Той е виден член на племето аанииих от близкия индиански резерват „Форт Белнап“. Прокарва два пръста по висока до кръста скала в тревата. На камъка са връзани древни изображения и надписи. „Има неща, които просто ни объркват – казва той и сочи символите – линии и кръгове, човешки фигури, следи от коне и бизони. – Това разказва истории, които вече дори не знаем.“

Тишината на прерията е поразителна. Спрете, заслушайте се и ще установите колко много неща можете да чуete – мъркането на жабите дървесници, пърхането на пеперудите, триенето на тревите една в друга на вятъра. Докато Хорс Капчър говори, бизони обикалят около едно

мочурище наблизко. Племената от равнините зависели от бизоните – за храна, дрехи, сечива, кожи за шатрите. През 1888 г., малко след като и последният бизон бил прогонен от равнините, племето му било преместено в настоящия си резерват. Някога аанииих наброявали над 10 000 души. Към 1904 г. били останали едва около 500. „Споделихме една съдба – ние и бизоните“ – казва Хорс Капчър. Първия път, когато гледал как пускат стадо бизони на земята на АПР, той избухнал в сълзи. От последните дни на завоеванието насетне индианците от равнините се молели за завръщане на бизоните. „И когато отвориха портата, станах свидетел на сбъдната молитва – казва той. – Понякога е нужно много време, за да се изпълнят молитвите.“

ТЕКСТ: КРИСТИН РОМЕЙ

СНИМКИ: РОБЪРТ КЛАРК

Немислимо жертво- приношение

ПРЕДИ ПОВЕЧЕ ОТ 500
ГОДИНИ В ДНЕШНО ПЕРУ
НАРОДЪТ ЧИМЎ УМЪРТВИЛ
269 МОМЧЕТА И МОМИЧЕТА
ПО ВРЕМЕ НА УЖАСЯВАЩИ
РИТУАЛИ. ПРИЧИНАТА ЗА
ТОВА КРЪВОПРОЛИТИЕ
ОСТАВА ЗАГАДКА.

Накит за глава от пера
от папагал ара краси
череп на принесено
в жертва дете. Според
изследователите

украсата показва,
че младежът може
би произхождал от
знатно семейство.
РЕБЕКА ХЕЙЛ, NGM

Младата жертва почива в плитък гроб посред осеян с боклуци парцел. Денят е Разпети петък в Уанчакито на северното крайбрежие на Перу.

Двама студенти по археология се просват по корем от двете страни на гроба и започват да го разкопават с шпаклите.

Първо се появява темето на детски череп, увенчано с кичур черна коса. Разкопвачите сменят шпаклите с четки и внимателно отстраняват пясъчинките, за да оголят останалата част от черепа и да разкрият раменните кости, щръкнали през груб памучен саван. Накрая пред погледа се появява малка лама със златиста козина, свила се до детето.

Габриел Прието, професор по археология в Националния университет в Трухийо, надниква в гроба и кимва. „Деветдесет и пет“ – обявява той. Води бройката на жертвите и тази, обозначена като E95, е 95-ата разкопана,

Студенти по археология в Националния университет в Трухийо се готвят да почистят и опишат черепите от масовото погребение при Уанчакито. Сухият климат на Северно Перу по естествен път мумифицирал голяма част от останките, които са необичайно добре запазени.

Nационалното географско дружество, организация с идеална цел, спонсорира полевата работа за тази статия.

откакто започнал да проучва масовото гробище през 2011 г. Накрая мрачната сметка от този обект и още едно място за жертвоприношения наблизко ще достигне общо 269 деца на между 5 и 14 години и трима възрастни. Всички жертви загинали преди повече от пет века по време на старателно организирани ритуални жертвоприношения, които може да се окажат безпрецедентни в световната история.

„Това е нещо напълно неочаквано“ – възкликва Прието и смутено клати глава. Фразата се е превърнала в нещо като мантра, докато археологът, който е и баща, се опитва да осмисли покъртителните открития на обекта, известен като Уанчакито

– Лас Йамас. Какви отчаяни обстоятелства могат да обяснят постъпка, която считаме за толкова немислима днес?

АРХЕОЛОЗИТЕ СА ОТКРИЛИ данни за човешки жертвоприношения навсякъде по света. Жертвите достигали стотици и често биват тълкувани като военнопленници, като паднали в ритуална битка или като слуги, избити при смъртта на владетел или по време на строежа на свещена сграда. Древни текстове, включително еврейската Библия, свидетелстват за практиката да се принасят в жертва деца, но археологията рядко предоставя следи от масови детеубийства. Преди откриването на Уанчакито обектът с

Останките на гете и малка лама се появяват от пясъка на Уанчакито. Повечето деца там били погребани с лице към морето, докато ламите гледали към върховете на Андите. Децата били бъдещето на чиму, а ламите също били скъп дар – ценен източник на храна, транспорт и вълна.

ГАБАРИЕЛ ПРИЕТО

Следи от човешки жертвоприношения са открити по целия свят. Но данните за масови убийства на деца като тези при Уанчакито – Лас Иамас са рядкост.

най-многобройни детски жертвоприношения в двете Америки – а може би и в целия свят – беше Темпло Майор в ацтекската столица Теночтитлан (днешния Мексико Сити), където през XV в. били изклани 42 деца.

Прието израснал в Уанчакито – градчето, към което принадлежи кварталът Уанчакито. Спомня си как прекарвал следобедите си на южния край на градчето, където изследвал кирпичените развалини на Чан Чан, древната столица на народа чиму. По време на разцвета си през XV в. Чан Чан бил един от най-големите градове в двете Америки – седалище на империя, разпростряла се на около 500 км по перуанското крайбрежие.

Тези детски преживявания вдъхновили Прието да стане археолог и докато пишел докторантурата си в Йейл, той се върнал в родния си град да проучва храм отпреди 3500 години.

И тогава, през 2011 г., собственикът на местна пицария споделил изумителна информация: децата му – и кучетата от околността – намирали човешки кости, стърчащи от пясъка в един парцел наблизо. Умолявал археолога да го провери.

Първоначално Прието смятал, че мястото е просто отдавна забравено гробище. Но след като открил останките на няколко деца, увити в савани – които радиовъглеродният анализ датирал между 1400 и 1450 г., – археологът осъзнал, че се е натъкнал на много по-важно откритие. Отбелязал, че погребенията не са типични за чиму. Децата били

погребани в необичайни пози – изпънати по гръб или свити настрани вместо седнали, както били обичаят – и с тях нямало украшения, керамика и други дарове, откривани обикновено в гробовете на чиму. Вместо това много от тях били погребани до много млади ламы и може би алпаки. Тъй като били жизненоважен източник на храна, вълна и транспорт, тези животни от Андите били сред най-ценните притежания на чиму. Освен това имало още нещо: много от децата и животните имали видими следи от режещо острие по гръдната кост и ребрата.

Прието се обадил на Джон Верано, биологичен антрополог и съдебномедицински експерт от Тулейнския университет в Ню Орлийнс. Верано имал десетилетен опит в анализа на физически данни от ритуално насилие в Андите, включително едно извършено от чиму клане на около 200 мъже и момчета на обекта Пунта Лобос от XIII в. След като проучил останките от Уанчакито, Верано потвърдил, че децата и животните са били преднамерено убити по един и същи начин – с хоризонтален разрез през гръдната кост, вероятно последван от изтръгване на сърцето. Според него особено поразително било постоянството в мястото на разреза, както и отсъствието на „следи от колебание“ – тръгвания и спирания на острието на ножа. „Става дума за ритуални убийства, при това много систематични“ – казал той.

Трудно е обаче да реконструираме събитията в Уанчакито основно защото археолозите и историците знаят много малко за чиму. Не е изключено да са създали най-великата империя, за която малцина са чували, исторически притисната от двете страни от две цивилизации, които заемат много по-голямо място в популярното въображение: моче (чиито смайващи стенописи изобразяват кървавото принасяне в жертва на военнопленници) и инките (които покорили чиму около 1470 г. само за да бъдат завладени от испанците малко повече от 60 години по-късно).

Чиму не са оставили писмени документи, така че малкото, което знаем за тях – освен археологическите находки, – дължим на испанските хроники. Те твърдят, че инките принасяли в жертва стотици деца при възкачването или смъртта на всеки владетел – нещо, за *(Продължава на стр. 86)*

Меден нож, открит на Пампа ла Крус – единствен по рода си, – е снабден с дрънкалка, която дрънкала, докато острието разрязвало гърдите на жертвата. Централната част на несрасналата се гърдна кост на дете (вдясно) била разрязана на две – явен признак за методично ритуално убийство.

РЕБЕКА ХЕЙЛ, NGM (НОЖ)

Избиването на деца и млади ламу – скъпоценен ресурс за царството – може би е целяло да убеди боговете да спрат дъжда, хвърлил в хаос държавата на чиму.

което към момента няма археологически данни, – но не съдържат и намек чиму да са практикували детски жертвоприношения в подобен мащаб. „До момента нямахме представа, че чиму са вършели такива неща – казва Верано, имайки предвид безпрецедентния брой на жертвите. – Това е късметът на археологията.“

ВАЖНА УЛИКА ЗА СЛУЧИЛОТО се в Уанчакито е дебелият пласт древна изсъхнала кал, в която са погребани принесените в жертва. Дълбоката кал означава проливни дъждове, а на сухото крайбрежие на Северно Перу „подобни валежи идват само с Ел Ниньо“ – обяснява Прието.

Населението на Чан Чан се прехранвало от грижливо поддържани напоителни системи и от крайбрежните рибни ресурси – два източника, които могат да бъдат разстроени от по-високите морски температури и пороите, които съпътстват това климатично събитие. Тежък случай на Ел Ниньо – предполагат изследователите – може да е разтърсил политическата и икономическа стабилност на царството на чиму. Възможно е жреците и управниците да са разпоредили масовите жертвоприношения в отчаян опит да убедят боговете да спрат дъжда и хаоса.

„Подобен брой деца и подобен брой животни – казва Прието – явно е представлявал огромна инвестиция от страна на държавата.“

Джейн Ева Бакстър, професор по антропология в университета „Депол“ в Чикаго,

която специализира история на децата и детството, е съгласна, че чиму може би са смятали децата си за един от най-ценните дарове, които биха могли да предложат на боговете. „Принасяш в жертва бъдещето и целия този потенциал – казва тя. – Огромната енергия и всички усилия, вложени в това да продължиш рода си, да съхраниш обществото си за в бъдеще – погубваш всичко това, когато погубиш дете.“

Освен това принасянето на деца в жертва може да представлява еволюция в начина, по който предколумбовите общества в Северно Перу се опитвали да спечелят благоволенieto на света на духовете.

Професорът по антропология Хааген Клаус от университета „Джордж Мейсън“ във Феърфакс, Вирджиния, изтъква, че детските жертвоприношения станали по-чести в района след падането на моча (културата, която предхождала чиму) през IX в. Моча принасяли в жертва множество възрастни воители в своя Храм на Луната – само на няколко километра и с няколко века по-ранен от Чан Чан, където по-късно властвали чиму.

НУЖДАТА ДА БЪДАТ УМИЛОСТИВЕНИ духовете, за да спрат дъжда, може би е била спешна, но самото масово жертвоприношение изглежда много внимателно организирано. Младите ламу – още един важен ресурс, почерпен от държавните стада – явно са били подбрани специално за събитието.

Николас Гьопфер, специалист по сем. Камилони във френския Национален център за научни изследвания, анализирал добре съхранените кожи на четирикраките жертви. Според него чиму вероятно избирали конкретни животни за жертвоприношенията въз основа на възрастта и цвета им. Например тъмнокафяви ламу често били погребвани заедно със светлокафяви животни, а бели и черни животни не били принасяни в жертва.

Остава загадка как децата били подбирани за тази страшна съдба. Научните изследвания показват, че при Уанчакито били убити и момчета, и момичета, като всичките изглеждат са били в добро здраве, с малко признаци на недохранване или болести. Изотопните анализи на зъбите разкриват, че произхождали от много области на

ИЗЧЕЗВАЩИ ВИДОВЕ

ТАМ, КЪДЕТО РИБИТЕ СА ЗАМРЪЗ- НАЛИ ВЪВ ВРЕМЕТО

ОГРОМНАТА – И ПЛАШЕША – КОЛЕКЦИЯ ОТ ВОДНИ ЖИВОТНИ НА ЕДИН ЛУИЗИАНСКИ БИОЛОГ ПОКАЗВА КАК ХОРАТА СА ИЗТЛАСКАЛИ НЯКОИ ВИДОВЕ ОТВЪД РЪБА НА ИЗЧЕЗВАНЕТО

ТЕКСТ: РИЧАРД КОНИФ

СНИМКИ: КРЕЙГ КЪТЛЪР

Три хипорамфуса (*Hyporhamphus unifasciatus*), уловени в Мексиканския залив през 1954 г., отразяват пълнотата на колекцията на биолога Ройъл Д. Съткъс, който документира промените в рибната популация в региона в продължение на над 50 години.

T

ТОВА Е МЕЧТАТА за природонаучна колекция на някой режисьор на филми на ужасите. Можете да я откриете на 15 км югоизточно от Ню Орлийнс, на един завой на р. Мисисипи, надолу по черен път, наречен Уайлд Боър Роуд. В заплетените гори отляво живеят алигатори и отровни змии водни щитомордници. Отдясно се издига някогашен бункер за муниции № А3.

В имота с площ около 1,6 кв.км има 26 такива бункера, повечето изоставени. През Втората световна война кораби от военната флота на САЩ спирани тук, за да натоварят артилерийски снаряди. По-късно Централното разузнавателно управление обучавало тук кубински партизани за злополучната инвазия в Залива на прасетата през 1961 г.

Сега това място принадлежи на Тулейнския университет и повечето от посетителите са биолози, привлечени тук от почти 8-те милиона мъртви риби, които се съхраняват в бункери А3 и А15. (В друг близък бункер се намира рибната колекция „Мънро“ на Луизианския университет.)

Вътре рибите са потопени в спирт, в плътно затворени буркани с различни размери, подредени по рафтове, високи 3 м и дълги 11 м. Някои от образците са нереални. Около 25 есетрови риби веслоноси се гущат

заедно в 19-литров буркан. Но 9 от 22-те редици в основната колекция са *Cyprinidae*, което означава предимно дребни шаранови.

Това е най-голямата рибна колекция в света – титла, която върви с уточнения.

„Всъщност това е най-голямата постларвена сбирка“ – казва Джъстин Ман, 38-годишният управител на колекцията, който прекарва по-голямата част от времето си в борба с плесента, която непрестанно се появява по вътрешните стени. Тя е най-голямата според броя на експонатите, добавя той, а не според броя на видовете. Всъщност над милион експоната принадлежат към един и същ вид, *Cyprinella venusta*. (Да, това е вид дребна шаранова риба.) Колекцията включва представители от далечни места, чак до Индонезия. Но повечето от рибите тук са си били у дома в Югозападните щати – от крайбрежието на Тексас до Северна и Южна Каролина.

Туланската колекция се състояла от само две препарирани риби, когато амбициозният млад ихтиолог Ройъл Д. Съткъс пристигнал тук през 1950 г. Съткъс си поставил за задача да промени това, воден от принципа, че човек не може да разбере водния свят, ако не може да го види и изучи, и че едва ли би се захванал да защити нещо, което не познава. Той бил неуморен полеви биолог, който през следващите 50 години газил във водите на региона, дърпайки единия край на 3-метрова рибарска мрежа, докато някой дипломант от другата страна се опитвал да не изостава.

Други ихтиолози често бродят от място на място, като събират по малко тук, по малко там. Съткъс обаче, който починал през 2009 г., обикновено събирал от едни и същи места в едни и същи реки, година след година, десетилетия наред, като често провеждал задължителни изследвания за въздействието върху околната среда на фабрики за хартия или други замърсители. Обичайната практика на ихтиолозите е да преглеждат събрания улов, да изберат по

1. Зебровга гимномурена, *Gymnomuraena zebra* 2. Мисисипска молискама, *Molli squama mississippiensis* n. sp. 3. Едроглав трихиурус, *Trichiurus lepturus* 4. Леиостомус, *Leiostomus xanthurus* 5. Шоенфиев хиломиктерус, *Chilomycterus schoepfii* 6. Червена риба лъв, *Pterois volitans* 7. Северноамериканска дълбоководна мерлуза, *Merluccius albidus* 8. Бразилска нарцина, *Narcine brasiliensis* 9. Американска дългоноса акула, *Rhizoprionodon terraenovae*